

ultimul rând a materialului ceramic, autorul identifică două tipuri de mărfuri care soseau pe piața provinciei: bunurile de subzistență și, în subsidiar, cele de lux (prețul de transport al ultimelor fiind suportat de cantitatea în care apar primele). Cât despre natura comerțului practicat, aceasta se exprimă în schimburi economice situate în sfera reciprocității, redistribuției și, în sfârșit, a marketingului. Dacă prima formă are un caracter temporar, impus de situații speciale, cum sunt perioadele de foamete, implicând și intervenția episcopală, cea de-a doua este larg răspândită. Ea corespunde nu numai treptatei accentuării a politicii etatiste, începând din secolul al IV-lea e.n., dar și unei necesități: aceea legată de întreținerea trupelor de frontieră de către autoritatea centrală. Argumentele ceramice, numismatice și literare aduse în discuție sunt relevante în acest sens. Cât privește comerțul liber, acesta apare mult mai clar în cazul produselor africane, desemnând zone de producție situate în perioada de maximă înflorire a schimburilor cu Scythia Minor sub altă autoritate decât cea a Imperiului.

Originea etnică a negustorilor care practică comerțul liber este un alt interesant subiect expus de către A. Opaîș. Apoi, analizate în contextul mai larg al relațiilor culturale dintre Imperiu și *Barbaricum*, cele comerciale se bucură de o copioasă și documentată trecere în revistă. În sfârșit, destinația fluxului comercial, care viza preferențial orașul Tomis (ca principal port și metropolă a provinciei) și apoi, pe rând, cetățile dunărene, cele central dobrogene și mediul rural pe de altă parte, este o nouă, binevenită temă de discuție.

Volumul se încheie cu o impresionantă listă bibliografică (p. 179-197), urmată de 6 figuri - grafice ale analizelor statistice (p. 199-201), rezumatul extins (p. 203-263) și o listă a figurilor (p. 265-270), ultimele redactate în limba engleză. Urmează ilustrația propriu-zisă, care cuprinde un număr de 62 planșe și o hartă a celor mai importante situri dobrogene de referință (p. 271-333).

O ultimă, binemeritată apreciere asupra monografiei lui A. Opaîș se impune, iar pretextul ni-l oferă o acidă (dar cât de justă) remarcă datorată aceluiași D. P. S. Peacock: "... It is not unfair to remark, in conclusion, that ceramic studies are becoming far too parochial, and unless we can balance meticulous data gathering with broader synthetic thought, we are in danger of learning more and more about less and less". Căci lucrarea a cărei prezentare tocmai o încheiem răspunde pe deplin acestor provocări și, fără a încerca să fim pretențioși, întrunește o "revoluționară" calitate: aceea de *prim manual* asupra ceramicii romane târzii și paleobizantine din Scythia Minor, redactat în pofida numeroaselor necunoscute implicate pentru stadiul actual al cercetării. Prin urmare, noi publicații care să îmbogățească și să nuanțeze valorosul travaliu datorat lui A. Opaîș sunt de dorit și nu ne îndoim că vor contribui la definitivă consacrare în literatura de specialitate a acestui bun câștigat.

Ioan I. C. OPRÎȘ
(București)

Svetlana I. ANDRUCH, *Nijnedunajskaja Skifija v VI - načale I veka do n.e.* (Sciția din bazinul inferior al Dunării în sec. VI - începutul sec. I a. Chr.), 1995, Zaporojie

În anul 1992, în revista de specialitate "Rossijskaja Arheologija", editată în Moscova, a fost publicat studiul lui I. N. Medvedskaja¹, care a constituit începutul unei discuții largi pe problema revizuirii cronologiei și periodicității culturii scitice arhaice². Deosebit de fructuoasă, această discuție nu a înglobat din păcate periferiile vestice ale vestigiilor scitice, cu excepția studiului lui G. I. Smirnova³. Aceasta în timp ce numărul monumentelor scitice cercetate în zona de vest a bazinului râului Nistru a depășit suta, iar cifra, de departe, nu reprezintă o limită.

În acest context, după opinia noastră, lucrarea monografică a Svetlanei Andrich, "Sciția din bazinul inferior al Dunării în sec. VI - începutul sec. I. a. Chr.", care a

văzut lumina tiparului după încheierea discuției la care ne-am referit mai sus, prezintă un interes deosebit. Înglobând o primă experiență de generalizare a materialului, din diverse motive, această lucrare este mai puțin accesibilă cititorului român, fapt care ne-a îndemnat să facem o analiză sumară a principalelor teze și concluzii ale autoarei.

Argumentând necesitatea unui asemenea studiu, autoarea se referă succint, dar convingător, la nerezolvarea multor probleme ale istoriei sciților, mai ales la cele de la periferiile vestice ale lumii scitice, în primul rând de la Dunărea inferioară.

Autoarea emite un șir de ipoteze, unele având caracter contradictoriu. Chiar în primul capitol, unde efectuează

o prezentare sumară a izvoarelor scitice antice, a istoriografiei temei, prezintă și materiale arheologice rezultate din săpături în situri cu vestigii ale culturii scitice. Astfel, face uz de mențiunile lui Herodot despre sciți, considerându-le ca fiind cele mai timpurii mărturii scrise, relatând, tangențial, și ipotezele lui L. A. Elnickij⁴, care vizează localizarea cimerienilor în Kaukaz, presupuneri susținute și de I. V. Kuklina⁵. Acestea schimbă radical conturul tabloului epocii prescitice din regiune, cu toate că S. I. Andrush lasă problema deschisă. Mai mult, ea respinge ipoteza lansată de Kuklina, conform căreia "Sciția tradițională" (antică) se afla în regiunea Dunării, considerând mai verosimilă părerea lansată de alți cercetători, generalizată în studiile lui A. A. Nejchardt⁶, care localizează hotarul de vest al Sciției pe cursul râului Nistru, sau chiar pe cel al râului Prut.

În continuare, referindu-se la relațiile dintre sciți și traci, autoarea, drept exemplu, folosește cultura agatârșilor, cu toate că problema nu este pe deplin elucidată, însă aspectele culturii materiale atribuite agatârșilor, pe care le prezintă, au un caracter scitic.

În opinia autoarei, mărturiile lui Herodot denotă valorificarea treptată a interfluviului Nistru-Prut de către sciți, imediat după incursiunea lui Darius, fapt semnalat, posibil, și de către Efor (informația ultimului poate fi greu legată de lumea scitică). Menționând faptul că izvoarele antice, în perioada de după Herodot, semnalează destul de sărăcăcios existența sciților, cercetătoarea se orientează spre una din cele mai emnente epoci din istoria lor - domnia lui Ateas, când sciții, folosindu-se de slăbiciunea odrizilor, instalează autoritatea lor nu doar pe malul stâng al Dunării, ci și în Dobrogea, fapt confirmat de un șir de autori antici, începând cu Strabo și până la Iustinian. Aceștia pomenesc de sciți ca despre o forță militară activă în ciocnirile cu conducătorii Macedoniei, inclusiv până la Lisimach - perioadă în care are loc schimbarea radicală a situației etno-politice. Astfel, în regiune și pe avanscena istorică, apar uniunile istorice politico-militare ale geților, în frunte cu Dromihete. Cu toate acestea, sciții de la sud de Dunăre sunt pomeniți și mai târziu în izvoarele scrise, cum ar fi cele ale lui Pseudo-Skimnos și Pliniu cel Bătrîn.

Decăderea potențialului Sciției a dus la strămutarea triburilor tracice pe malul stâng al Dunării, fapt menționat la Pomponiu Mela. Situația se complică cu mult la sfârșitul sec. III, odată cu apariția bastarnilor, care de acum

înainte domină în bazinul Dunării. În acest timp se întreprind informațiile despre sciți, care mai apoi vor fi desemnați cu alți termeni: celto-sciți sau scito-bastarni.

Trecând la analiza nemijlocită a materialelor arheologice, autoarea menționează că până în anii '50 ai sec. XX istoria nu era susținută suficient de izvoare arheologice. În prezent, dispunem de 64 de monumente (cca 300 de morminte) pentru stepa Bugeacului, 4 morminte din Moldova de la vest de Prut, 8 monumente (40 morminte) din Muntenia și 12 monumente (10 morminte) în Dobrogea, cât și de atestarea ceramicii scitice în așezarea de lângă Etulia și în zona de litoral a Dobrogei (datate în sec. VI-V și IV-III a. Chr). Menționând faptul că, complexele scitice timpurii sunt suficient de bine documentate, autoarea se rezumă la o caracterizare succintă a lor, mai ales referindu-se la un grup de morminte din sec. VI-V a. Chr. (Arciz, Borisovka, Červonyj Jar, Ševčenko, Tropovka, Jovtenevoe, Pomazani, Divizia). Analiza respectivă se referă mai ales la mormintele principale, mai rar la cele secundare, uneori însoțite de schelete de cai. Construcția gropilor sepulcrale - simple, acoperite cu pământ, uneori cu bârne, mai rar în trepte. Pozițiile scheletelor - decubitus dorsal, cu orientarea craniului spre vest. Din inventar s-au păstrat arme de apărare, podoabe. În afară de complexele funerare, pentru perioada timpurie sunt atestate și colecțiile de ceramică de tip scitic, vârfuri de săgeți, psalii din os, găsite în așezările getice din Dobrogea, cum ar fi Tariverde și Dinogetia.

Pentru sciții din sec. V-IV a. Chr. sunt caracteristice necropolele tumulare compacte, mai rar cele plane, care sunt plasate fie în jurul tumulilor epocii bronzului, fie al altora contemporani, dar de dimensiuni mai mari. Mantalele de pământ deseori nu se evidențiază în relief sau au o înălțime de până la 0,5 m (excepție o constituie necropola de lângă satul Balaban, unde înălțimea mantalelor variază de la 1,5 pînă la 5 m). Mantalele erau înconjurare de un șanț circular, în umplutura căruia sunt depistate deseori rămășițele ospățului mortuar: fragmente de amfore și oase de animale. Se practica utilizarea repetată a mantalelor tumulare.

Dintre construcțiile sepulcrale se evidențiază gropile simple, cele cu treaptă și catacombele de trei tipuri (în conformitate cu clasificarea lui Olichovskij, 1959). Este semnalată descoperirea în necropolele tracice, Braničevo și Kelnovo (districtul Šumen), a înmormântărilor în catacombe de tipul I, element absolut necaracteristic pentru lumea tracică, care, în opinia autoarei, sunt argumente în favoarea infiltrării sciților.

Corelarea diferitelor tipuri de vârfuri de săgeți cu anumite particularități morfologice ale gropilor sepulcrale, permite autoarei să releve un șir de reguli: diferite seturi din tolbele în care prevalează săgețile fără dulie cu trei aripioare sau în trei muchii, datate în sec. V-IV a. Chr., se întâlnesc de cele mai multe ori în mormintele de tip catacombă I, în gropi cu trepte și gropi simple. În ceea ce privește săgețile de diferite tipuri, dar cu predominarea celor alungite cu trei aripioare și cu dulie, acestea au fost găsite doar în catacombe de tipul I.

Vârfurile de sulică se împart în două tipuri: în formă de frunză ascuțită (cu lama îngustă) și nervură mediană sau fără această nervură.

Spadele sunt prezente, de regulă, în formă de "machajra" (lungimea de 45-63 cm), care, în opinia autoarei, își au originea în prototipurile tracice și, în regiunea vizată, au înlăturat practic akinakes-urile.

Au fost depistate și fragmente de piese din categoria armelor de apărare (zale), detalii de harnașament din fier, mai rar din bronz (pentru ultimele este propusă o clasificare complexă).

Piese de podoabă sunt reprezentate prin mărgelile, lucrate, de regulă, din pastă sticloasă, cu răspândire largă în sec. V-III a. Chr. Mai rar, sunt atestate piesele de proveniență tracică: fibulele, clopoștii din bronz, inele de buclă, perechi din bronz, pandantivele în formă de liră. În mod special, autoarea menționează descoperirea a trei monede grecești în necropolele de la Dunăre (Plavni I - monedă istriană în formă de roțiță, datată în sec. V-IV a. Chr.; Devent - drăhmă istriană cu imaginea Dioscurilor și a vulturului călare pe delfin, de la sfârșitul sec. IV a. Chr.; Mrăsnata Mogila - monedă cu imaginea capului lui Apollon și a călărețului cu cal (anii 359-311 a. Chr.).

Vesela e cel mai bine reprezentată în mormintele necropolelor compacte. Vasele modelate cu mâna se împart în câteva tipuri, larg răspândite în mormintele scitice din secolele V-III a. Chr.⁷ Au fost semnalate anumite influențe tracice în decor și în formele unor vase. Ceramica modelată la roată este reprezentată de diverse ulcioare cu toartă, de culoare roșie și cenușie, care își găsesc analogii în Apollonia, Istria și în unele necropole tracice. Este datată în sec. V-III a. Chr. Vesela cu lac negru constituie o raritate și se datează la sfârșitul sec. V - începutul sec. IV a. Chr. Amforele constituie cea mai numeroasă categorie ceramică. Cea mai mare parte din acestea provin din Heracleea.

Deși, în opinia autoarei, multe complexe, în general, nu pot fi datate sigur, fiind atribuite sumar sec. IV a. Chr.,

s-a făcut încercarea de a evidenția câteva grupe cronologice.

Autoarea atribuie mormintele în gropi dreptunghiulare și catacombe de tipul I-II sfârșitului de sec. V - începutului de sec. IV a. Chr. Datarea e făcută în baza descoperirii amforelor de Menda și Heracleea, cu ștampile de tipul I și III (clasificarea lui B. A. Vasilenko), monedelor istriene și a ceramicii antice cu lac negru din necropolele Plavni I, Ceauș, Mrăsnata Mogila, Divizia, Cubei și altele.

Pentru a doua jumătate a sec. IV - începutul sec. III a. Chr. Svetlana Androuch menționează morminte în gropi dreptunghiulare, catacombe de tipul III și mai rar cele de tipul I și II, datate în baza ștampilelor de pe amforele antice de Chersones, apoi amfore, mărgelile, monede din necropolele Gradeșca, Dervent, Cugurlui etc.

Începând cu sec. III a. Chr. se observă o dispariție bruscă a mormintelor scitice din zonă. În opinia autoarei compararea situației arheologice de la Dunărea de Jos cu regiunile estice ale Sciției de stepă ne indică o asemănare absolută a dezvoltării lor. În continuare, autoarea a analizat procesul de valorificare de către Sciția a zonei interfluviale Nistru-Dunăre, care e caracterizată ca o regiune de contact a purtătorilor așa-zisului Hallstatt tracic din spațiul silvostepii Moldovei cu sciții. Vorbind despre faptul că, în zona Dunării, sciții sunt atestați relativ rar, autoarea semnalează popularea puțin numeroasă, în genere, a stepelor nord-pontice în perioada arhaică. Bazându-se pe lucrările lui I. V. Brujako și K. K. Marčenko, ea aduce argumente în favoarea strămutării în nordul Mării Negre a originarilor din zona carpato-danubiană și din cea de silvostepă, proces care se intensifică din momentul începerii colonizării grecești. Aceasta presupune, firește în opinia autoarei, popularea rară de către sciți a teritoriului, cât și un control al acestuia din partea lor. Procesul de contopire a etnosurilor, în jurul și în interiorul orașelor grecești, este descris prin prisma opiniei lui K. K. Marčenko, care îl tratează drept fenomen al metisajului aborigenilor, dar nu ca o contopire traco-scitică.

Semnalând schimbări radicale ale situației către sfârșitul sec. VI a. Chr., și anume activizarea sciților, autoarea face o analiză a întregului spectru de opinii, demonstrând cauzele fenomenului. Ea constată că, începând cu această perioadă, sciții domină spațiile întinse nord-pontice. Dispariția ceramicii tracice din așezările de pe Bugul inferior și ale Nistrului în această perioadă constituie, în opinia autoarei, reflectarea confruntării traco-

scitice. Paralel, este expusă ideea asupra localizării agatârșilor în Moldova de peste Prut. Referindu-se la relațiile dintre greci și sciți, autoarea leagă lichidarea protectoratului sciților asupra polisurilor grecești de conflictele interne și, posibil, de scindarea Sciției, semnalând, în același timp, procesul de sedentarizare a unei părți a nomazilor. Ea susține, de asemenea, că procesul valorificării teritoriilor de vest de către sciți nu este determinat de factorul sarmatic, are un caracter independent și decurge sincron cu cel general de valorificare a stepelor nord-pontice de către aceștia. Asemănător decurge și procesul de pătrundere a geților în stepă, care e interpretat ca un proces destul de lent, încununat de activitatea lui Ateas. Cauza principală a expansiunii este văzută de autor în dezvoltarea economică, socială și politică internă a Sciției, care se afla în perioada de înflorire și, respectiv, în ajunul demarării crizei insuficienței de pământ. Autoarea, de asemenea, consideră că expansiunea scitică era îndreptată și spre malul stâng al Dunării, spre stepa Bărăganului. Datând perioada pătrunderii în masă a sciților în Dobrogea în perioada de după anul 357 a. Chr. - odată cu slăbirea odrizilor - autoarea o caracterizează pe aceasta ca fiind pașnică, vorbind și despre formarea unei populații amestecate care coexistă.

Analizând hotarul expansiunii vestice a sciților, autoarea se deține atât de principiile tradiționale, cât și de interpretările expansiunii însăși, pe care o tratează ca pe un proces destul de lent, încununat de activitatea lui Ateas. Cauza principală a expansiunii este văzută de autor în dezvoltarea economică, socială și politică internă a Sciției, care se afla în perioada de înflorire și, respectiv, în ajunul demarării crizei insuficienței de pământ. Autoarea, de asemenea, consideră că expansiunea scitică era îndreptată și spre malul stâng al Dunării, spre stepa Bărăganului. Datând perioada pătrunderii în masă a sciților în Dobrogea în perioada de după anul 357 a. Chr. - odată cu slăbirea odrizilor - autoarea o caracterizează pe aceasta ca fiind pașnică, vorbind și despre formarea unei populații amestecate care coexistă.

Autoarea susține opinia despre plasarea regatului lui Ateas în Dobrogea și Bugeac și nu vede în înfrângerea acestuia o catastrofă globală pentru întreaga lume scitică. Mai mult decât atât, totalitatea surselor arheologice și scrise arată că până la sfârșitul sec. IV a. Chr. sciții continuă să domine în Bugeac, indiferent de pătrunderea în această regiune a tracilor. Situația se schimbă radical în sec. III a. Chr., când nu mai avem mărturii scrise despre prezența sciților aici, și nici monumente arheologice. Stepă Bugeacului devine complet pustie, odată cu apariția la sfârșitul sec. III a. Chr. a bastarnilor. Din această perioadă izvoarele scrise pomenesc despre aflarea sciților doar în Dobrogea: prima etapă - primul sfert al sec. V a. Chr. (marșul sciților spre Chersonesul tragic); a doua etapă - al doilea sfert al sec. V - sfârșitul sec. V a. Chr. (stabilirea

relațiilor politice dintre odrizi și sciți); a treia etapă - divizată în trei faze: - a) sfârșitul sec. V - anul 357 a. Chr. (permutări neînsemnate ale sciților pe malul drept al Dunării); b) anii 357-339 a. Chr. (intensificarea fluxului scitic); c) anul 339 - primul sfert al sec. III a. Chr. (infiltrarea permanentă a sciților, spre sfârșitul fazei - pustiirea stepelor nord-pontice și crearea Sciției locale în Crimeea, Dobrogea, Niprul inferior); a patra etapă - mijlocul sec. III - începutul sec. I a. Chr. (locuirea stabilă a sciților în Dobrogea în cadrul "Sciției Minor").

Autoarea întrevide în Sciția Minor o formațiune politică destul de limitată, a cărei influență era mărginită la controlul asupra polisurilor apropiate și esențial diminuată de un șir de formațiuni militar-politice, existente în această perioadă în Tracia de nord-est, a căror "activitate" a dus la micșorarea teritoriului controlat de sciți. Sciția Minor ocupă un teritoriu destul de limitat, lângă litoral, întins ca o fâșie de la nord la sud. La nord, hotarul ei se presupune a fi la trecerea dintre Istria și Tomis, mai aproape de ultimul, iar la sud, în apropiere de Odesus. La est teritoriul ei corespundea cu chora păstrată a polisurilor grecești, având pe anumite porțiuni ieșiri la mare. La vest hotarul e determinat destul de convențional, nu e exclus ca acesta să fi trecut la 50-60 km de cel de răsărit. Conform opiniei lui V. Canarache, centrul regatului poate fi plasat între Callatis și Dionisopolis.

Autoarea acordă o atenție deosebită problemei apartenenței etnice a populației din Sciția Minor. Paralel supune criticii considerațiile lui I. Niculiță, conform cărora Acros este desemnat conducător al geților, fără a lua în seamă izvoarele scrise, care îl atestă ca rege al sciților. Făcând o analiză proprie a izvoarelor, autoarea ajunge la concluzia despre caracterul polietnic al populației din Sciția Minor, zonă care, în sec. III-I a. Chr., reprezintă un amestec de etnosuri, în principal geți, greci și sciți. Referindu-se la urmările amestecului, autoarea îl citează pe K. Jordanov, care vorbește despre apariția, începând cu sec. III a. Chr., a unei noi comunități a "mixoelinilor". Majoritatea populației din Sciția Minor o formau după opinia autoarei, totuși geții.

Într-un capitol aparte sunt analizate monedele regilor Sciției Minor. Fundamentându-se în special pe lucrările lui T. Gherasimov și, mai ales pe cele ale lui V. Canarache, S. Andruch face o analiză în detaliu a problemei tipologiei emisiunilor monetare a unor regi. Astfel, toate emisiunile cunoscute ale regelui Kanit, conform imaginii de pe avers, se împart în opt tipuri. La tipul I au fost încadrate treisprezece monede cu profilurile Demetrei

și ale Corei cu vâl, sub care apar în dreapta spice de grâu. După imaginile de pe revers ele se împart în două variante: 1. două făclii și un spic - 8 monede; 2. două făclii și abreviația "BAK" - literele cu care începea numele magistratului monetar.

Tipul II este reprezentat de două monede care au pe avers capul Demetrei întors în dreapta, iar pe revers - spice, făclii și abreviația "POLJ".

Tipul III - reprezentat de 10 monede cu imaginea capului lui Zeus întors în dreapta, cu sau fără cunună. După imaginea de pe revers se evidențiază patru variante: 1. vultur pe fulger, profil întors spre dreapta; 2. cornul abundenței; 3. goritos și măciucă; 4. măciucă.

Tipul IV este reprezentat de trei monede, având pe avers corpul lui Heracle cu o piele de tigru, profil întors în dreapta. După imaginea de pe revers, sunt identificate trei variante: 1. cu goritos și măciucă; 2. măciucă și arc; 3. măciucă.

Tipul V are pe avers capul lui Hermes cu Peta, profil în dreapta, iar după revers se evidențiază două variante: 1. imaginea caduceului; 2. imaginea caduceului și un spic înclinat în dreapta.

Tipul VI are pe avers imaginea capului lui Apollo, pe revers pirostrie.

Tipul VII pe avers are imaginea capului lui Dionisos, profil în dreapta, pe revers și un ciorchine de strugure.

Tipul VIII are pe avers imaginea Dioscurilor în coifuri conice încununate de lauri, profil în dreapta, pe revers caii lor.

Dintre emisiunile lui Sariau au fost evidențiate, de asemenea, cinci tipuri:

- tipul I are pe avers imaginea capului Demetrei cu vâl, în dreapta spice ondulate, pe revers alte două spice;

- tipul II are pe avers imaginea Herei cu cunună de laur sau cu părul strâns cu panglici, pe revers - bătă și spic; pe un exemplar monograma;

- tipul III are pe avers imaginea capului lui Heracle, profil în dreapta, după revers fiind evidențiate două variante: 1. goritos, bătă și spic; 2. goritos;

- tipul IV are pe avers imaginea capului lui Apollo, pe revers - pirostrie;

- tipul V are pe avers imaginea capului lui Hermes cu petas, profil în dreapta, pe revers cea a caduceului.

Monedele lui Akrosak se împart în trei tipuri:

- tipul I are pe avers imaginea capetelor Dioscurilor în stilul pomenit mai sus. După revers există două variante: 1. cu imaginea capetelor a doi cai, profil întors

în dreapta; 2. cu imaginea capului unui cal, la fel în dreapta (un exemplar);

- tipul II are pe avers imaginea Demetrei și Corei, pe revers două spice;

- tipul III are pe avers imaginea lui Zeus cu cunună de laur, pe revers cornul abundenței (un exemplar).

Toate cele 11 monede ale lui Harasp sunt de un singur tip: pe avers au imaginea capetelor Dioscurilor, profil întors în dreapta, pe revers un vultur cu aripile strânse, care stă pe un snop de fulgere stilizate, orientate în dreapta.

Dintre emisiunile lui Ailii se evidențiază două tipuri:

- tipul I are pe avers imaginea capetelor Dioscurilor, întoarse în dreapta, pe revers capete de cai;

- tipul II are pe avers imaginea capului strălucitor al lui Helios anfas, pe revers două rozete.

Trei monede de pe timpul lui Tanusak, de asemenea, se împart în două tipuri:

- tipul I are pe avers imaginea Demetrei și Corei;

- tipul II imaginea lui Dionisos.

Autoarea încearcă, de asemenea, clasificarea nominalilor în baza monedelor lui Kanit. Au fost evidențiate după greutate cinci grupuri, care dau corelația: 6:5:3:2:1. Primului nominal i-au fost atribuite toate monedele cu imaginea Demetrei și a Corei (greutatea medie - 8,92 g; în continuare în paranteze va fi menționată doar greutatea medie) și prima variantă de monede cu imaginea lui Zeus (9,6 g). Al doilea nominal este reprezentat de monede cu imaginea Demetrei (7,17 g), o variantă de monede cu imaginea lui Heracle (7,66 g), variantele III și IV ale monedei-cu imaginea lui Zeus (respectiv de 7,23 și 7,50 g). Autoarea admite posibilitatea comasării nominalilor I și II.

Al treilea nominal este reprezentat de monede cu imaginea lui Apollo (4,73 g), a doua variantă a aceluiași nominal cu imaginea lui Zeus (5,8 g) și a doua variantă a monedelor cu imaginea lui Hermes (5,49 g).

Celui de-al patrulea nominal i-au fost atribuite monedele variantelor II și III cu imaginea lui Heracle (respectiv 3,0 și 4,2 g), monedele cu Dionisos (3,67 g) și cu Dioscurii (3,1 g).

Nominalul cinci este reprezentat de monedele primei variante cu imaginea lui Hermes (1,4 g).

Coeficienții de greutate a monedelor se încadrează perfect în gradările emisiunilor lui Kanit. Astfel, pentru nominalul I - monedele lui Harasp (9,22 g), ale lui Ailii (8,44 g), Akrosak (9,69 g) și monedele variantei I a lui Tanusak (8,65 g). Pentru nominalul II - monedele lui

Akrosak cu imaginea Demetrei și Corei (7,3 g). Nominalul III - constituit din varianta II a monedelor lui Tanusak (5,5 g) și Sariak, cu chipul Demetrei (5,3 g). Nominalul IV - reprezentat de monedele lui Ailii cu imaginea lui Helios (3,8 g) și de varianta II cu imaginea lui Heracle, emise de Sariak (3,1 g).

Autoarea lucrării susține opinia altor cercetători în privința faptului că baterea monedei reflectă, în primul rând, pretențiile conducătorilor Sciției Minor, dar consideră că apariția acesteia a fost cauzată parțial de constituirea relațiilor marfă-bani, cel puțin în zonele apropiate de orașele grecești. Studiind problema cronologiei Sciției Minor, autoarea, în baza corelării numelor magistraților de pe monedele emisiunilor regale și într-o măsură mai limitată, prin asemănarea lor, cu emisiunile din orașe, propune succesiunea cronologică a regilor Sciției Minor: Tanusak, Kanit, Sariak, Akrosak, Harasp, Ailii. Chiar datarea cronologică a perioadei existenței Sciției Minor se încadrează în a doua jumătate a sec. III - începutul sec. I a. Chr. Autoarea aduce drept argument decretul dedicat lui Germis, inscripția dedicativă a macedoneanului Antigon și tezaurul de monede din Bolgarevo, datate între anii 140-120 a. Chr. Perioada înfloririi Sciției Minor este considerată de autoare în timpul lui Kanit. Cât privește relațiile cu lumea înconjurătoare, autoarea, pe bună dreptate, subliniază situația complicată în planul politicii externe a regatului în a doua jumătate a sec. III a. Chr., când în regiune domină regii geți Zoltes și Remaxos, iar statul scitic nu prezintă în sine o putere militară și politică evidentă.

Autoarea menționează o schimbare esențială în

distribuirea forțelor la începutul sec. II a. Chr., în timpul domniei lui Kanit, în baza decretului dedicat lui Germis, semnalând și stabilirea contactelor sciților cu orașele grecești, concepție reflectată în considerațiile lui Vinogradov cu privire la "protectoratul barbar".

Referitor la contactele Sciției Minor cu zona nord-pontică se ajunge la concluzia că acestea erau destul de sporadice, deși au fost semnalate infiltrări ale populației Sciției Minor în zonă. Disparația Sciției Minor în calitate de regat independent, autoarea o leagă de includerea zonei nord-pontice în orbita acțiunilor lui Mitridate, de la răscrucea sec. II-I a. Chr. și stabilirea protectoratului acestuia asupra polisurilor grecești.

Alexei ROMANCIUC
(Sankt Petersburg)

Note

- 1 N. I. Medvedskaja, *Periodizacija skifskoj arhaiki, Drevnij Vostok*, RA, 1992, nr. 3, p. 86-108.
- 2 RA, 1992-1994.
- 3 G. I. Smirnova, *Pamjatniki srednego Podnestrovija v hronologičeskoj sheme ranne-skifskoj kultury*, RA, 1993, nr. 2, p. 101-117.
- 4 L. A. Elnickij, *Skifija evrazijskih stepej*, Novosibirsk, 1977.
- 5 V. I. Kuklina., *Etnografija Skifii po antičnym istočnikam*, 1985, Leningrad.
- 6 A. A. Nejchardt., *Skifskij rasskaz Gerodota v otečestvennoj istoriografii*, 1982, Leningrad.
- 7 *Ibidem*.

Drevnosti Stepnogo Pričernomorija i Kryma, tom. V, 1995, Zaporozhie, 200p.

În 1995 a văzut lumina tiparului volumul V al culegerii arheologice, *Drevnosti Stepnogo Pričernomorija i Kryma* ("Vestigii ale stepei nord-pontice și Krimeei"). Afectarea periodicității acestei ediții anuale (volumele I-IV au apărut în anii 1990-1993) pare a fi cauzată de aceleași dificultăți cu care se confruntă știința în ultimul timp, dar care, din fericire, n-au influențat în mod negativ asupra conținutului culegerii, aceasta înglobând ca pe timpuri comunicări științifice diverse și actuale.

Volumul înglobează șase articole, nouă note științifice, o recenzie și un indice bibliografic al tuturor lucrărilor din volumele I-IV. În primul articol, *Planigrafia*

stațiunii Ivașkovo VI, autorii S. P. Smolijaninov și T. N. Švajko reflectă experiența cercetării unei stațiuni din epoca paleoliticului superior prin metoda investigației planigrafice: distribuirea pieselor (în cazul dat a celor din silex) pe suprafața sitului, cu scopul reflectării structurii lui, stabilirii complexelor de locuit și gospodărești - condiție necesară unei interpretări istorice adecvate. Este remarcată importanța deosebită a acestei metode în cercetarea monumentelor de tipul Ivașkovo VI, adică în cazurile când nu sunt descoperite elementele de bază: locuințe, gropi menajere, gropi. Investigația prevede stabilirea concentrației medii a obiectelor din silex prin intermediul unor metode